

Stereotypy i uprzedzenia wobec Innych – wprowadzenie

Streszczenie

Zagadnienia związane ze stereotypami mają swoje odniesienie w literaturze z różnych obszarów. Warto jest przybliżyć ich znaczenie, by mieć świadomość istoty omawianej problematyki. W artykule dokonano wprowadzenia w zagadnienie stereotypów i uprzedzeń. Zdefiniowano pojęcia i określono ich zakres. Zwrócono tu też uwagę na stereotyp etniczny i inne charakterystyczne elementy. Starano się przybliżyć, jaki powinien być stereotyp.

Słowa kluczowe: stereotyp, stereotyp etniczny, Inny

Wstęp

Próba dokonania oceny kwestii współczesnych stereotypów i uprzedzeń powinna być oparta o podbudowę naukową. Nie można ocenić pojawiających się stereotypów i uprzedzeń wobec Innego, jeśli nie znamy jego różnorodnych form i postaci. W artykule starano się przybliżyć różne podejścia do zagadnienia stereotypów i uprzedzeń w celu wprowadzenia czytelników w różne obszary i konteksty tych pojęć. Dokonanie podziałów i dookreślenie pojęć pozwoli lepiej zrozumieć mechanizmy działania stereotypów i dzięki temu umożliwi minimalizowanie ich występowania wobec Innych.

Czym jest stereotyp?

W *Słowniku socjologii i nauk społecznych* stereotyp i stereotypizacja to „termin wywodzący się z języka greckiego (*stereos* – stężwały, *typos* – znak), używany pod koniec XVIII w. jako termin techniczny określający robienie z masy papierowej kopii czcionek drukarskich. Pojęcie stereotypu rozwinął amerykański dziennikarz W. Lippmann. [...] Terminowi temu nadaje się zazwyczaj znaczenie pejoratywne,

w przeciwieństwie do socjologicznego procesu typizacji¹. Takie podejście z góry zakłada, że stereotyp jest czymś złym i czymś, co *źle się kojarzy*. Ten utarty pogląd na kwestię spojrzenia na innych przez pryzmat stereotypu może być przyczyną wielu różnych trudności w kontaktach z innymi.

W *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* czytamy, że stereotyp to „mocno zakorzenione pozytywne albo negatywne wyobrażenie osób, kategorii i grup społecznych, wydarzeń lub przedmiotów, które opiera się na powierzchownych obserwacjach i logicznie nieuprawnionych uogólnieniach cech tego, czego dotyczy i utrzymuje się mimo nowych doświadczeń, ponieważ łączy się z dużym zaangażowaniem uczuciowym danej osoby”². Mimo tego, że podkreśla się tu zakorzenione pozytywne lub negatywne wyobrażenie, to zdecydowanie wiemy, że stereotyp bardziej jest kojarzony z negatywnym postrzeganiem innych.

Walter Lippmann zwracał przy tym uwagę, że „postrzegając świat przez stereotypy, człowiek widzi go w zniekształconej postaci. Widzenie takie jest [...] kombinacją tego, co faktycznie istnieje i tego, co spodziewa się on zastać w postrzeganym świecie”³. Oznacza to, że w pewnym sensie stereotyp może nam przedstawiać obraz świata w konwencji życzeniowej, nie do końca oddając faktyczny obraz rzeczywistości. W konsekwencji, jak podkreślał W. Lippmann, „celem stereotypu jest uproszczenie rzeczywistości. Szybko przekazuje nam wiele informacji w taki sposób, że nie odczuwamy potrzeby poznawania całości problemu. Myśląc o Niemcu, Amerykaninie czy Chińczyku, przychodzą nam do głowy pewne cechy, o których sądzimy, że są charakterystyczne dla tych ludzi. Skąd wiemy, jaki naprawdę jest Niemiec, Amerykanin czy Chińczyk, jeśli nigdy żadnego z nich nie spotkaliśmy? Sprawa jeszcze bardziej się komplikuje, gdy okazuje się, że znamy kilku Ukraińców, a także bliskich nam górali, warszawiaków czy poznaniaków”⁴. Właśnie taki obraz tych innych powoduje, że warto jest ich poznać, m.in. by starać się przełamywać stereotypy i uprzedzenia. Jeśli tego nie zrobimy, to w konsekwencji „stereotypy – jako uproszczone i skrótowe wyobrażenia – [do]prowadzą do powstania w świadomości ludzi obrazów, będących realnym, ale niepełnym odbiciem otaczających osób, rzeczy, procesów itp. zjawisk, istniejących zarówno w przyrodzie, jak i w społeczeństwie”⁵. Może to oznaczać, że posiadamy pewne wyobrażenie

¹ *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall, Warszawa 2005, s. 360.

² *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. V R-St, Warszawa 2006, s. 990.

³ *Ibidem*.

⁴ I. Czerniejewska, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, [w:] *Edukacja regionalna*, red. A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Warszawa 2006, s. 261.

⁵ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 990.

o świecie, ale czy do końca możemy być pewni, na podstawie stereotypów, że obraz ten jest obrazem właściwym?, czy faktycznie świat tak wygląda?

Budując swoją psychospołeczną teorię stereotypów w 1922 r., W. Lippmann oparł ją na zapożyczonej terminologii poligraficznej. Wtedy pojęcie to oznaczało „kopie pierwotnej formy drukarskiej do druku wypukłego, nadającą się do wielokrotnego użycia, gdyż odlaną w metalu lub innym tworzywie. Termin ten odniósł on do podzielanych przez ludzi uproszczonych opinii na temat grup i zjawisk społecznych. Sam Lippmann pisał o tym, że często nie mamy czasu ani możliwości bliższego zaznajamiania się ze wszystkim. Zamiast tego zapamiętujemy cechy typowe i wypełniamy resztę obrazu za pomocą stereotypów, które nosimy w naszych głowach”⁶.

Odnosząc zagadnienie stereotypu do psychologii, w literaturze przedmiotu podkreśla się, że „stanowi reprezentację poznawczą grup społecznych (kategorii), rzadziej zaś pojedynczych osób, obejmująca wiedzę, przekonania i oczekiwania obserwatora na temat określonych kategorii społecznych”⁷. Takie podejście powoduje uogólnianie spojrzenia na kwestię innych grup – Ukraińców, Romów, Niemców... Warto przy tym pamiętać, że wskazuje ono na „specyficzny charakter, gdyż jest szczególnym, kategoriałnym schematem osób lub grup, który ma ogólne właściwości: nadmierne uproszczenie, nasycenie wartościowaniem, odwoływanie się do uprzedzeń, tzw. nadogólność (standaryzacja – ukryte przekonanie o bezwyjątkowym podobieństwie wszystkich reprezentantów danej grupy), oparcie na niepełnej wiedzy, automatyzm, przesadę, przejmowanie w procesie transmisji kulturowej oraz niewielką podatność na zmiany (mała elastyczność)”⁸.

Ciekawe podejście wyraził Allport, który stwierdził, że „stereotyp stanowi prywatną, choć szczególną koncepcję natury ludzkiej”⁹. Takie odniesienie się do stereotypu podkreśla też jego specyficzną indywidualność, która może oznaczać, że każdy ma swoją koncepcję widzenia świata i innych.

Idąc dalej i odnosząc to spojrzenie na stereotyp z punktu widzenia grupy, warto jest zwrócić uwagę na stereotyp etniczny. Traktowany jest on jako „schematyczny, standaryzowany obraz danej grupy etnicznej lub wyobrażenie cech jej członków związane z ich przynależnością do danej grupy, zwykle zabarwione emocjonalnie oraz wartościująco i dlatego odznaczające się małą elastycznością”¹⁰.

⁶ I. Czerniejewska, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, op. cit., s. 262.

⁷ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 1000.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ I. Czerniejewska, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, op. cit., s. 262.

Kwestia myślenia stereotypowego „dotyczy wielu dziedzin naszego życia – stereotypowo myślimy o ludziach, zdarzeniach i rzeczach. O ile jednak nasze wyobrażenie o rzeczy znacząco nie wpłynie na stosunek do przedmiotu, o tyle negatywne (bądź pozytywne) emocje wobec Niemców czy warszawiaków mogą wpłynąć na nasze osobiste kontakty z sąsiadami zza granicy bądź osobami pochodzącymi ze stolicy”¹¹. Podejście to oznacza, że „ludzie dostrzegają więc to, co potwierdza posiadany przez nich stereotyp, i z kolei nie widzą tego, co jemu przeczy. Dlatego stereotypy nie tylko upraszczają, ale i fałszują postrzeżenia”¹².

Ważną kwestią jest, by każdy z nas uświadomił sobie istnienie stereotypów. „Zwrócenie uwagi na ich charakterystyczne cechy otwiera na świat. To z kolei umożliwia głębsze wejrzenie w rzeczywistość, zauważanie większej liczby szczegółów kulturowych, a nawet osobowościowych poznawanego człowieka”¹³. Jeśli będziemy tego świadomi, nasze podejście do innych będzie bardziej adekwatne do zaistniałej sytuacji.

Nie jest tak, że stereotypy odnoszą się do jednostek. Autorzy zwracają uwagę, że „z jednej strony stereotypy funkcjonują w umyśle danej jednostki, ale z drugiej strony stanowią integralną część struktury społeczno-kulturowej, wspólnej dla ludzi należących do danej kultury. Mają zatem swoją charakterystykę i poziom indywidualny (stereotypy jako przekonania indywidualne), co wiąże się z analizą procesów stereotypizacji w kategoriach procesów poznawczo-intelektualnych i osobowościowo-tożsamościowych, a także poziom zbiorowy (stereotypy jako systemy zbiorowych przekonań), co wiąże się z przyjęciem perspektywy kulturowej w wyjaśnianiu stereotypów”¹⁴.

Patrząc z perspektywy definicji stereotypu, najważniejszym zadaniem jest obecnie uświadomienie sobie jego istnienia. Tylko takie podejście daje szansę na większą otwartość na innych, co w obecnym wielokulturowym świecie powinno stanowić pewną normę.

Stereotyp egzemplaryczny (stereotyp oparty na cechach)

Bogactwo i różnorodność literatury dotyczącej stereotypów powodują, że z jednej strony jest to zagadnienie tak oczywiste, że wszyscy wiedzą, o co chodzi. Z drugiej jednak strony, jak podkreślają W. Łukaszewski i B. Weigl – „wiele danych

¹¹ Ibidem.

¹² *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 990.

¹³ I. Czerniejewska, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, op. cit., s. 263.

¹⁴ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 999.

empirycznych nie budzi wątpliwości, szereg twierdzeń jest powszechnie podzielanych. Zdawać by się mogło, że problem jest bliski rozwiązania, a może nawet wyczerpania. Tymczasem liczne i podstawowe kwestie nadal nie wydają się rozwiązane, a kto wie, czy są rozwiązywalne na gruncie dominujących koncepcji akademickich¹⁵.

Istotą podejścia do stereotypu jest to, że „podejście zbiorowe koncentruje się na zawartości treściowej stereotypów oraz ich spójności interpersonalnej. Wiąże się to z założeniem, że stereotyp przekazywany jest kulturowo, przez normy społeczne oraz język, skąd wynika konsensus stereotypowych przekonań w danym społeczeństwie”¹⁶.

Ida Kurcz zwróciła uwagę, definiując stereotyp, że stanowi on „reprezentację poznawczą kategorii społecznych, a ponieważ kategorie jako takie nie są ani dobre, ani złe – ich reprezentacja także nie musi być pozytywna ani negatywna”¹⁷.

Idąc w szczegółowy podział stereotypów, pojawia się zagadnienie stereotypu klasycznego (egzemplarycznego), który opiera się na charakterystycznych cechach przedstawiciela stereotypizowanej grupy¹⁸. Co on jednak oznacza? „Stereotyp egzemplaryczny, [...], rozumiany jest – za Koftą (2001, por. również Kofta, 1996) – jako trzypoziomowa jednostka wiedzy społecznej o przedstawicielach innych grup, składająca się z:

- reprezentacji cechy kategoryalnej (etykiety), na przykład koloru skóry;
- zbioru cech właściwych dla danej kategorii i asocjacyjnie z nią powiązanych, na przykład kategoria „człowiek o czarnym kolorze skóry” może zawierać cechy takie, jak: muzyczny, leniwy, dowcipny;
- typowych zachowań, jakie wyzwalane są w wyniku przypisania napotkanej osoby do danej kategorii”¹⁹.

Oczywiście podejście takie niesie za sobą typowe zachowanie związane z etykietowaniem. Istotą powinno być poznanie innego, a nie ocenianie go na przykład na podstawie koloru skóry czy przez pryzmat grupy, którą reprezentuje.

¹⁵ W. Łukaszewski, B. Weigl, *Stereotyp stereotypu czy prywatna koncepcja natury ludzkiej?* [w:] *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania społeczno-kulturowe*, red. M. Kofta, A. Jasińska-Kania, Warszawa 2001, s. 44, za: M. Grzesiak-Feldman, *Tożsamościowe uwarunkowania posługiwania się stereotypami*, Warszawa 2006, s. 13-14.

¹⁶ M. Grzesiak-Feldman, *Tożsamościowe uwarunkowania posługiwania się stereotypami*, op. cit., s. 14.

¹⁷ I. Kurcz, *Zmiana stereotypów: jej mechanizmy i granice*, [w:] *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania społeczno-kulturowe*, op. cit., s. 3-25, za: M. Grzesiak-Feldman, *Tożsamościowe uwarunkowania posługiwania się stereotypami*, op. cit., s. 14.

¹⁸ Por. M. Grzesiak-Feldman, *Tożsamościowe uwarunkowania posługiwania się stereotypami*, op. cit., s. 15.

¹⁹ Ibidem.

Stereotyp spiskowy (stereotyp duszy grupowej)

Innym rodzajem stereotypu jest stereotyp spiskowy, tzw. stereotyp duszy grupowej. „Koncepcja teoretyczna stereotypu spiskowego czerpie z dorobku historyków, socjologów, antropologów kulturowych, którzy od lat zajmowali się fenomenem myślenia spiskowego”²⁰. Teoria spiskowa mówi o istnieniu dwóch światów.

Jak podkreślają autorzy „u podłoża myślenia spiskowego leży dycho-tomiczna wizja świata społecznego, składającego się z dwóch rozłącznych i przeciwstawnych kategorii ludzi: czystej i nieczystej (Moscovici, 1987). Ów uniwersalny kulturowo rozdział na dobro i zło, boskość i diabelskość, koresponduje z opisywanym w naukach Kościoła rozróżnieniem na *Civitas Dei* i *Civitas Diaboli* (Groh, 1987). Do pierwszego przynależy grupa własna, do drugiego zaś posiadająca nadludzką, diaboliczną moc grupa obca, której działania mają na celu zniszczenie porządku tego świata”²¹. Podejście takie w sposób charakterystyczny przedstawia grupę własną – jako tę dobrą – i grupę obcą – jako tę złą. Moscovici i Groh podkreślają przy tym, że „zawartość treściowa stereotypu duszy grupowej ma wiele wspólnego z przekonaniem charakterystycznymi dla teorii spiskowych (Moscovici, 1987; Groh, 1987). Grupa obca postrzegana jest jako kolektywnie działający wróg. Przypisuje się jej dążenie do władzy, działania konspiracyjne, solidarność i egoizm grupowy. Istotnym elementem jest wiara w istnienie odległego centrum kontroli, gdzie odbywa się koordynacja działań. Jednostka odbierana jest jako ślepo podporządkowana grupie i wykonująca jej cele (Kofta, 1995). Wszelkie poczynania grupy mają charakter zakulisowy”²².

Patrząc już z tej perspektywy, widać wyraźnie, że problematyka stereotypów nie jest prostą i klarowną już w swoich początkowych założeniach.

Cechy stereotypów, czyli jaki powinien być stereotyp

Definiowanie stereotypu to pierwszy krok do jego poznania. Kolejnym jest odkrycie jego cech. „Strukturę stereotypu stanowią jego treść i zakres, które są swoistym

²⁰ Por. M. Kofta, *Stereotype of a group-as-a-whole: The role of diabolic causation schema*, „Polish Psychological Bulletin” 1995, nr 26, s. 83-96; M. Kofta, *Stereotyp spiskowy jako centralny składnik antysemityzmu*, [w:] *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania społeczno-kulturowe*, op. cit., s. 274-297, za: M. Grzesiak-Feldman, *Tożsamościowe uwarunkowania posługiwania się stereotypami*, op. cit., s. 15.

²¹ M. Grzesiak-Feldman, *Tożsamościowe uwarunkowania posługiwania się stereotypami*, op. cit., s. 16.

²² *Ibidem*, s. 18-19.

poznawczym efektem kategoryzacji ludzi, związanych z przypisywaniem określonym jednostkom lub grupom odpowiednio wyselekcjonowanych cech osobowości lub/i zachowań dla nich charakterystycznych, [...] stereotyp jest ujmowany jako typowe i uproszczone przekonanie członków jednej grupy o członkach innej, czyli «obcej» grupy, przy czym często nazywa się je heterostereotypami i czasem przeciwstawia się je autostereotypom, które opisują typowe przekonania członków danej grupy na własny temat (np. charakter narodowy Polaków)²³.

Patrząc z perspektywy ogólności podkreślić należy, że stereotyp „definiowany jest najczęściej w kategoriach opisu typowych właściwości i funkcji, jakie pełni dla jednostki lub grupy społecznej, która go podziela”²⁴. Z obserwacji wynika, że „wyobrażenia zarówno o grupie własnej, jak i o obcych są już wyraźnie sformułowane w świadomości dzieci. Przyjmuje się je wraz z językiem, który pełni tu ważną rolę, pod wpływem rodziny, rówieśników, szkoły i literatury. Każdy człowiek, żyjąc od urodzenia w pewnej kulturze, przyswaja sobie normy zachowań i moralności, ale również stereotypy danej grupy etnicznej, kulturowej, społecznej. [...] Stereotypy są zatem nieodłącznym elementem świata kultury, w niej również się odbijają – w literaturze, sztuce, historii, ideologii państwa, są też przekazywane w całym procesie socjalizacji, począwszy od edukacji szkolnej”²⁵. Dlatego stereotyp jest tak ważnym kreatorem postrzegania przez nas świata i innych.

Nie możemy zapominać o tym, że „stereotyp wymaga dwóch grup ludzi – nas i innych. My myślimy jakoś o innych, a oni myślą o nas. Wyobrażenie powstaje wtedy, kiedy jedna grupa zaczyna porównywać się z innymi. Wówczas powstają stereotypy, cechy tych drugich znacznie różnią się od naszych, wydają się dziwne, obce, dzikie, niecywilizowane. Inni są zwykle gorsi od nas, mówią w niezrozumiały sposób (czyli źle mówią), są głupsi, zarozumiali, cwani, chytry, rozrzutni. My natomiast jesteśmy inteligentni, sprytni, rozsądni i przedsiębiorczy. To rozróżnienie ułatwia identyfikowanie się z własnymi członkami grupy, a w następstwie integruje społeczeństwo oraz pełni funkcje obronne naszych wartości w stosunku do innych. Można zatem powiedzieć, że spotkanie z drugą grupą rozbudza własną tożsamość, którą można ujrzeć dopiero w zwierciadle tej drugiej, „innej”, odrębnej grupy”²⁶. Stąd też tak ważnym okazało się podczas prowadzonych badań określenie różnorodności cech występujących w badanych grupach. Poznanie ich i sklasyfikowanie na podstawie deklaracji respondentów daje obraz poznawanej przez nas rzeczywistości.

²³ por. Mudyń 2002, za: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 999-1000.

²⁴ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 1000.

²⁵ I. Czerniejewska, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, op. cit., s. 263-264.

²⁶ *Ibidem*, s. 264.

I. Czerniejewska zwraca przy tym uwagę na występowanie dużej „sztywności” stereotypów. Podkreśla, że sztywność ta „wynika z przyczyn społecznych i właściwości psychiki ludzkiej. Ta odporność na zmiany to efekt lenistwa intelektualnego, by raz «zaszufladkowanym» grupom nie zmieniać etykiet co kilka lat. Dodatkowo argument, że stereotypy obok często błędnych generalizacji zawierają ziarno prawdy, udaremnia jakiegokolwiek próby rozliczenia się ze stereotypem”²⁷.

Warto jest podkreślić, że, mimo złożoności definicji, dla stereotypu „charakterystyczne jest, że liczba cech, z których budowane są stereotypy, w praktyce nie przekracza kilkunastu. Można tego doświadczyć, próbując wymienić cechy typowo polskie. Co prawda wywołanie jednej cechy przychodzi na myśl kolejną, jednak wyliczanka po kilku, kilkunastu cechach się kończy. Dla przykładu: Polak jest katolikiem, ergo Polak jest patriotą, ergo Polak jest bitny i honorowy, ergo Polak jest zawsze gotowy do poświęceń w imię wielkiej sprawy, ergo Polak to człowiek z fantazją, ergo Polak to mężczyzna szarmancki wobec kobiet itd.”²⁸.

Powinniśmy pamiętać o tym, że „istotą stereotypów jest również to, że nawet gdy są całkowicie lub częściowo sprzeczne z faktami, zawsze jawią się jako w pełni prawdziwe. Stąd też umiejętność oddzielenia wyobrażeń o grupie od faktów o rzeczywistej postaci staje często na przeszkodzie bliższemu poznaniu człowieka bez nadawania mu etykiet”²⁹. Dokonując badań stereotypów, warto jest o tym również pamiętać.

Skąd się biorą stereotypy? Jak się od nich uwolnić?

Skoro zakłada się, że stereotyp w najprostszych ujęciu to „swoista konstrukcja myślowa, którą cechuje znaczne uproszczenie i schematyzm w odniesieniu do opisywanej rzeczywistości”³⁰, to warto pochylić się nad kwestią, skąd biorą się stereotypy? Jeśli to „rozpoznamy”, łatwiej nam będzie próbować się od nich uwolnić. Już małe dzieci kierują się stereotypami – pojawia się więc pytanie: skąd się biorą stereotypy u dzieci? Z badań Barbary Weigl wynika, że „rodzice wbrew pozorom mają niezbyt duży bezpośredni wpływ na poglądy dzieci ze szkoły podstawowej. Częściej podobieństwo można znaleźć w tej samej grupie wiekowej dzieci oraz wśród rodziców niż wewnątrz rodziny”³¹. Badania B. Weigl dowiodły, że obser-

²⁷ Ibidem, s. 265.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 999.

³¹ I. Czerniejewska, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, op. cit., s. 268.

wuje się duży „wpływ literatury na kształtowanie się poglądów uczniów. Materiał literacki okazał się skutecznym narzędziem kształtowania poglądów dzieci na temat przedstawicieli różnych grup narodowych. Efekt oddziaływań jest szczególnie silny w przypadku grup najsilniej stygmatyzowanych, choć nie jest zbyt trwały. Sam tekst, w zależności od grupy narodowej i wyjściowych poglądów, powoduje odmienne konsekwencje, raz polepsza stosunek, innym razem pogarsza”³².

Szukając źródeł stereotypów, można wskazać kilka grup czynników, które mają istotny wpływ na ich powstanie³³. Zaliczyć tu można m.in.:

- „Czynniki ekonomiczno-polityczno-społeczne.
- Czynniki osobowościowe.
- Czynniki związane z funkcjonowaniem systemu poznawczego człowieka.
- Czynniki związane z przynależnością do grupy”³⁴.

Dokonując więc oceny stereotypów prezentowanych przez konkretną grupę, należy uwzględnić następujące czynniki:

- „Czynniki związane z jego [członka] przynależnością do grupy, byciem częścią społeczeństwa oraz cechami indywidualnymi i możliwościami ludzkiej percepcji.
- Stereotypy etniczne mogą powstawać nawet w sytuacji braku kontaktu z drugą grupą.
- Autostereotyp (który zazwyczaj faworyzuje własną grupę) wymaga przeciwnostawnego heterostereotypu (który często defaworyzuje inną grupę).
- Brak doświadczeń osobistych oraz niedostatek lub brak obiektywnej informacji sprzyja korzystaniu z cudzych opinii (i stereotypów) o innych.
- Literatura (jako część kultury) ma również wpływ na kształtowanie się stereotypów”³⁵.

Patrząc z tej perspektywy widać wyraźnie, że przekaz stereotypów następuje pod wpływem socjalizacji. Podejście to daje szansę i „możliwość wpływania na powstawanie i kształtowanie się stereotypów. Wraz z nowymi doświadczeniami życiowymi, zdobytą wiedzą i umiejętnościami nabywamy lub zmieniamy poglądy, opinie i wyobrażenia o świecie. Tak samo możemy wpływać na kształtowanie się stereotypów”³⁶.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, s. 269.

³⁴ Na podstawie tabeli nr 1 [w:] I. Czerniejewska, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, op. cit., s. 268.

³⁵ Ibidem, s. 269.

³⁶ Ibidem, s. 270.

Osobną kwestię stanowi współcześnie wpływ mediów i edukacji na kształtowanie się stereotypów u młodych ludzi. Rozwój cywilizacji informatycznej, Internet i media społecznościowe to współcześnie jedne z podstawowych miejsc pozyskiwania natychmiastowej informacji, również dotyczących innych. Istotną jest jednak kwestia, jakie są źródła pozyskiwanych informacji, kto je prezentuje i jakie są podstawy prezentowanych opinii na temat innych. Te i wiele innych niepokoi powodują, że zakres wpływu na współczesne stereotypowe postrzeganie innych jest wieloaspektowy i wielozakresowy³⁷.

By kształtować stereotypy, należy wykonać pewną zaplanowaną pracę, która w konsekwencji przyniesie zamierzone rezultaty w postaci m.in. zmian w stereotypowym podejściu do innych. Do najważniejszych kierunków działań zaliczyć można m.in.:

- „Dostarczanie wiedzy: o grupach i zjawiskach objętych stereotypami i uprzedzeniami, tłumaczenie mechanizmów działania stereotypów, ich źródeł i funkcji.
- Umożliwienie doświadczenia: z grupami objętymi stereotypami, integracja i wspólne działanie z tymi grupami, stwarzanie sytuacji umożliwiających zrozumienie uczuć innych, odczucia odmienności.
- Ćwiczenie umiejętności: identyfikowania stereotypów, uprzedzeń, dostrzegania pozytywnego różnicowania między ludźmi, krytycznego spojrzenia na prezentowane przez media (i innych ludzi) opinie i postawy.
- Wsparcie rozwoju osobistego: pomoc w określeniu własnej tożsamości osobistej i społecznej, samoświadomość ograniczeń i umiejętność przekraczania stereotypowego myślenia.
- Dostarczanie wzorów: przybliżanie postaw prospołecznych, uczenie współpracy i negocjacji w grupie, okazywanie szacunku dla innych, odmiennych kulturowo, rozbudzanie ciekawości świata”³⁸.

Kiedy dokonamy już rozróżnienia stereotypów, to będzie to początek drogi do dalszych działań związanych z kształtowaniem postaw związanych między innymi z akceptacją innego.

³⁷ Na temat różnego postrzegania i badań o stereotypach pisali m.in. W. Nowak, *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań stereotypów*, cz. I, „Rocznik Socjologii Rodziny” 1999, t. XI, s. 101-112; T. Korczyński, *Stereotypy narodowe a socjologia wiedzy*, Warszawa 2014; *Uprzedzenia etniczne w Polsce. Raport z Ogólnopolskiego sondażu Polish Prejudice Survey 2009*, Centrum Badań nad Uprzedzeniami: Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego i inne.

³⁸ I. Czerniejewska, *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, op. cit., s. 270.

Różne oblicza stereotypów

Analizując występujące stereotypy, warto jest przyrzeć się, na kogo są one skierowane. I. Czerniejewska zwraca uwagę, że „stereotypy mogą być skierowane pod adresem własnej grupy (autostereotyp) bądź też w kierunku innej grupy (heterostereotyp). Wyobrażenia te dotyczą grup innych, będących blisko nas, i tych odległych”³⁹. W dalszej części autorka podkreśla, odnoszą te kwestie do stereotypu w Polsce, że:

- „Po pierwsze – stereotyp dotyczy nas samych i zbliża nas do uchwycenia naszych cech narodowościowych lub regionalnych, tak jak sami chcemy siebie widzieć.
- Po drugie – stereotyp mówi nam o obcych, od wieków żyjących blisko nas, w tym o innych grupach regionalnych oraz mniejszościach narodowych i etnicznych.
- Po trzecie – stereotyp dotyczy dalekich obcych, którzy byli nieznani historycznie, a od niedawna stali się częścią naszej rzeczywistości. Będzie tu mowa o poszukujących schronienia uchodźcach, przybywających w celu znalezienia lepszego życia imigrantach oraz ciekawych świata i przygód turystów”⁴⁰.

Odnosząc zagadnienie stereotypu do otaczających nas wokół ludzi „można wyróżnić autostereotypy, czyli wyobrażenia np. osób, z którymi dany człowiek identyfikuje się, i heterostereotypy, dotyczące innych ludzi lub grup”⁴¹. Prowadzone przez nasz zespół badania odnosiły się do badania heterostereotypów.

Warto jest przy tym pamiętać, że stereotyp może stać się przesądem. Dzieje się tak wtedy, gdy dodatkowo dochodzi do dużego zaangażowania uczuciowego. Wtedy właśnie stereotyp staje się przesądem, „czyli takim wyobrażeniem, którego odrzucenie byłoby związane z bardzo silnym przeżyciem psychicznym. Przesady bywają różne, np. rasowe, etniczne, polityczne, religijne, kulturowe itp., zawierają one wysoce pozytywne oceny tego, co danemu człowiekowi jest bliskie, i skrajnie negatywne oceny wszystkiego, co jest jemu obce. Z przesądami łączy się więc uczucie aprobaty i pożądania tego, co jest bliskie oraz uczucie dezaprobaty, uprzedzenia, a nawet dyskryminacji tego, co neguje dany przesąd”⁴².

³⁹ Ibidem, s. 273.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 991.

⁴² Ibidem.

Mamy też do czynienia ze stereotypem społecznym, który rozumiany jest jako „szablon, uproszczony, tradycyjny, zwykle irracjonalny obraz rzeczy, osób, instytucji itp., złożony z cech poczytywanych za charakterystyczne dla nich, wpojony przez środowisko w świadomość członków grupy, warstwy społecznej lub klasy, czyli swoiste definicje ludzi, przedmiotów, stosunków i sytuacji, które są dokonywane nieustannie oraz które są przekazywane przez tradycję społeczną”⁴³.

Zakończenie

Ta namiastka informacji wprowadzających w zagadnienie stereotypu zwrócić miała uwagę czytelnika na istotę i różnorodność zagadnienia dotyczącego stereotypów, ich występowania, tworzenia i przyjmowania. Jak zwraca uwagę E. Goffman, „w ostatnich dekadach jest widoczny wzrost zainteresowania problematyką stereotypów, które dotyczą głównie mniejszości narodowych lub osób naznaczonych swoistym piętnem wynikającym z posiadania jakiejś cechy, która budzi silną społeczną repulsję”⁴⁴. Dlatego też zagadnienie to warto jest badać przez pryzmat różnych grup społecznych, a prezentowane w dalszej części niniejszej publikacji badania studentów polskich, niemieckich i ukraińskich dają przyczynek do analizy opinii młodego pokolenia XXI wieku na temat przedstawicieli sąsiadujących narodów i Cyganów/Romów.

Pamiętać przy tym należy, że badaną grupę stanowi pokolenie urodzone po 1989 roku. Są więc to osoby, które już w odmienny sposób zdobywały np. informację o innych niż ich przodkowie (rodzice, dziadkowie). Chodzi oczywiście o postęp cywilizacji i metod komunikacji. W przypadku badanego pokolenia często źródłem informacji nie była rodzina lecz Internet, który wpływa też na kształtowanie opinii o wybranych grupach narodowych. Oczywiście ważne jest też to, że badane były opinie studentów z uczelni partnerskich, a nie wszystkich studentów, w związku z czym nie mogą też być one traktowane jako wyniki reprezentatywne. Pokazują jednak, w jakim kierunku powinny pójść kolejne, szerokie badania związane z badaniami pokolenia urodzonego w latach 90. i później. Spojrzenie z innej perspektywy zapewne pomoże zrozumieć też, w jakim kierunku powinna iść m.in. edukacja i jakimi źródłami należy posiłkować się w niedalekiej przyszłości, by kształtować opinie o innych w sposób adekwatny do sytuacji.

⁴³ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994, za: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, op. cit., s. 999.

⁴⁴ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005, za: ibidem.

Bibliografia

1. Czerniejewska I., *O stereotypie kulturowym, czyli jak widzimy innych*, [w:] *Edukacja regionalna*, red. A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska, Warszawa 2006.
2. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. V R-St, Warszawa 2006.
3. Goffman E., *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005.
4. Grzesiak-Feldman M., *Tożsamościowe uwarunkowania posługiwania się stereotypami*, Warszawa 2006.
5. Kofta M., *Stereotype of a group-as-a-whole: The role of diabolic causation schema*, „Polish Psychological Bulletin” 1995, nr 26, s. 83-96.
6. Kofta M., *Stereotyp spiskowy jako centralny składnik antysemityzmu*, [w:] *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania społeczno-kulturowe*, red. M. Kofta, A. Jasińska-Kania, Warszawa 2001, s. 274-297.
7. Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994.
8. Korczyński T., *Stereotypy narodowe a socjologia wiedzy*, Warszawa 2014.
9. Kurcz I., *Zmiana stereotypów: jej mechanizmy i granice*, [w:] *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania społeczno-kulturowe*, red. M. Kofta, A. Jasińska-Kania, Warszawa 2001, s. 3-25.
10. Łukaszewski W., Weigl B., *Stereotyp stereotypu czy prywatna koncepcja natury ludzkiej?* [w:] *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania społeczno-kulturowe*, red. M. Kofta, A. Jasińska-Kania, Warszawa 2001, s. 44-66.
11. Mudyń K., *W poszukiwaniu demokratycznej struktury osobowości*, „Kultura i Edukacja” 2002, nr 1.
12. Nowak W., *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań stereotypów*, cz. I, „Rocznik Socjologii Rodziny” 1999, nr. XI.
13. *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall, Warszawa 2005.
14. *Uprzedzenia etniczne w Polsce. Raport z Ogólnopolskiego sondażu Polish Prejudice Survey* 2009.

Stereotypes and prejudices against others – introduction**Abstract**

Issues related to stereotypes have their reference in literature from various areas. It is worth bringing their significance closer to being aware of the nature of the issues discussed. The article introduces the issue of stereotypes and prejudices. Concepts have been defined and their scope defined. Attention is also paid to the ethnic stereotype and other characteristic elements. Efforts were made to explain what stereotype should be.

Keywords: stereotype, ethnic stereotype, Other